

ЗА СИНТАКТИЧНИЯ ПОДХОД ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИНТОНАЦИЯ

Силвия Коева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ON THE SYNTACTIC APPROACH IN RESEARCHING BULGARIAN INTONATION

Silviya Koeva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The question of the linguistic value of intonation is controversial. It is presented differently depending on the theoretical conception. This paper emphasizes the need to continue and extend the study of intonation in the Bulgarian language with a view to clarifying its functions, the ways in which its components interact with each other and with the segmental language system to serve communicative purposes in the process of communication. To this end, the main studies on Bulgarian intonation are briefly presented and in the center lies the question of the importance of the chosen approach to its description. The advantages of the so-called syntactic approach are highlighted.

Key words: intonation, syntactic approach, phonetic approach, advantages and disadvantages of the approaches

Интонацията заедно с ударението и ритъма изгражда суперсегментната система на езика и е неотменна част от всяко пълноценно устно изказване, изпълнявайки важни функции в речта. Тя способства за недвусмисленото предаване на конкретна желана информация, както и за добавяне на допълнителни смислови и емоционално-оценъчни нюанси. „От последователността на сегментните единици се образуват по-висши по ранг единици, но без ударение и интонация те биха били аморфна звукова маса“ (Тилков 1981: 3).

Въпросът за лингвистичната стойност на интонацията е спорен и в зависимост от теоретичната концепция тя се представя по различен начин. В българската научна литература не липсват изследвания,

имащи за цел да разкрият същността ѝ, но като се вземат предвид техният брой и обем, както и съществуващите противоречия и различни изследователски ракурси, не може да се говори за изчерпателност на проблематиката. „Разнообразието на теоретичните постановки за същността на интонацията оправдава не само появата на нови изследвания, но и продължаващите търсения на закономерности, свързващи интонацията с други езикови равнища“ (Пенчев 1980: 5).

В този материал се подчертава необходимостта да се продължи и задълбочи изследването на интонацията в българския език с оглед на изясняването на функциите ѝ, на това по какви начини нейните компоненти взаимодействат помежду си и със сегментната езикова система, за да послужат на комуникативните цели в процеса на общуване. Й. Пенчев пише: „За българската интонация се знае малко, тъй като в последно време българските езиковеди се заемат с широко изследване на интонационната страна на езика ни“ (Пенчев 1980: 13). В изложението се представят накратко основните изследвания върху интонацията на българския език и засегнатият в тях въпрос за важността на избрания подход при описанието ѝ. Изтъкват се предимствата на така наречения синтактичен подход.

Малко са монографичните трудове у нас, които са изцяло посветени на особеностите на българската интонация: „Основни интонационни контури в българското изречение“ (1980 г.) от Йордан Пенчев, „Интонацията в българския език“ (1981 г.) от Димитър Тилков, „Интонационна система на българския език“ (1991 г.) от Анастасия Мишева. Третото изследване значително се различава – то е експериментално и изцяло фонетично (следва т. нар. от авторката му сегментно-структурен подход). В първите две Й. Пенчев и Д. Тилков извършват подробен обзор на научните достижения, публикувани до началото на 80-те години на XX в., като посочват, че у нас до важни изводи за интонацията в езика ни са достигнали Александър Теодоров-Балан, Стойко Стойков, Константин Попов, Димитър Тилков и Тодор Бояджиев, а някои български изследователи са посветили статии на частни интонационни въпроси, в това число съпоставителни (вж. Тилков 1981: 16 – 21, Пенчев 1980: 13 – 20)¹. От направените обзори може да се обобщи обаче, че в изследванията дотогава интонацията е

¹ Подробно представяне не е необходимо, защото, както пише Й. Пенчев: „...от една страна, е нужно специално изследване на състоянието на интонационните проучвания (...); от друга страна, тук е излишно да представяме ония автори, за които е казано вече доста много другаде...“ (Пенчев 1980: 13).

разгледана в различна степен, по различен начин и най-вече – или като фонетично, или като синтактично явление

В началото на монографията си Д. Тилков представя някои спорни въпроси, появили се до този момент по отношение на интонацията (Тилков 1981: 6 – 14). Те засягат преди всичко приемането на определен подход при извършване на научните наблюдения. На първо място, може да се появят разногласия относно това дали интонацията е речево, или езиково явление. Ако се следва по-широко разпространеното разбиране за езиковия и дискретен характер на интонацията, нейните единици могат да се противопоставят аналогично на фонемите и по този начин да променят смисъла на изказването. Тилков цитира чуждестранни учени, привърженици на тази идея, но все пак пише: „Фонологичният подход на разглеждане на интонацията се натъква на определени трудности, които не позволяват да се постави пълно равенство между сегментната и суперсегментната система на езика“ (Тилков 1981: 9), като допълва, че не от всички автори се приема възможността единиците на интонацията да бъдат анализирани по същия начин като фонемите и дори че някои виждат в тези опити произволност при пренасянето на фонологичния анализ върху интонационния. Затова авторът споменава, че съществуват и други подходи – например при възприемане на разбирането за нефонемния характер на интонацията тя може да бъде сравнена и с морфемата, като ѝ се припише семантична значимост.

По-подробно в монографията на Тилков е представен проблемът за отношението между интонацията и синтаксиса (Тилков 1981: 10 – 13), като се споменават двете крайни разбирания – 1) интонацията не се отнася пряко към синтаксиса и 2) всяка синтактична конструкция има своя характерна интонация. Д. Тилков изказва мнението, че „Търсенето на интонационен тип, свойствен на всяка синтактична конструкция, е неправилно и не позволява да се изгради интонационна система на езика. Една и съща интонация може да съответства на няколко различни конструкции или една и съща синтактична конструкция в зависимост от целта на изказването да има различни интонации“ (Тилков 1981: 10). Второто твърдение, разбира се, е неоспоримо, но все пак интонационните типове може да се определят и по-общо, като се посочат типичните синтактични конструкции, при които се проявяват, но да не се ограничават само с тях. Щом може да се направят такъв тип наблюдения, пряка връзка между явленията съществува. Освен това интонационните особености, специфични за всеки език, се проявяват и не само като правила за оформление на определен тип

интонационни контури, а засягат например и употребата на паузите с различната им дължина, поставянето на логическо ударение, т.е. най-важните функции на интонацията не могат да се разглеждат извън връзката ѝ със синтактичните единици. Това е позицията, заемана от Й. Пенчев, който приема синтактичния подход в своето изследване върху интонационните контури: „Главната особеност на синтактичния подход лежи във факта, че дълбочината на интонационния анализ зависи от дълбочината на синтактичния анализ“ (Пенчев 1980: 21). Той изтъква, че интонацията не е напълно независима от синтаксиса и че това се приема от всички фонолози. Съгласява се, че „...интонацията не трябва да се изследва според типовете синтактични структури поотделно и независимо един от друг. Но интонацията би трябвало да се изследва преди всичко като явление на синтаксиса...“ (Пенчев 1980: 6). По-нататък обяснява защо в изследването си не може да приеме фонетичния подход – изводите, до които ще достигне чрез него, няма да осигурят отговори на най-належащите въпроси, отнасящи се до целите на описаните принципи на интонационните прояви. „Езикът е изобщо звук, свързан със значение“ (Пенчев 1980: 21). Накратко, фонетичният подход е нужен, но недостатъчен за по-задълбочени анализи на интонационните особености в езика. Във връзка с отхвърления от Й. Пенчев фонетичен подход Д. Тилков пише: „Ако под „фонетичен подход“ Пенчев разбира само описание на звуковата страна на езика като материя и „подреждане на звуковия хаос, което остава, след като сме отделили сегментните фонемите“, то очевидно той греша“ (Тилков 1981: 12). Но изказва съгласие с това, че интонацията е свързана със синтаксиса. Й. Пенчев подчертава още, че „Връзката между синтаксис и интонация не се отрича от ония изследователи, които приемат интонацията за самостоятелно явление. Защитниците на интонационната автономност в такъв случай обаче говорят за синтактична функция на интонацията, но смятат, че тая функция не е единствена и дори не е най-важна“ (Пенчев 1980: 9).

Интонацията със своите основни особености и функции и сега намира място преди всичко в курсовете по фонетика (вж. напр. Граматика 1982: 257 – 273; Бояджиев, Тилков 1997: 194 – 216; Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 67 – 82; Вътгов 2002: 293 – 300). В тях тя се разглежда най-общо и интересното е, че логично се започва с чисто фонетичното (акустичното) ѝ описание, но след това се представят наблюдения и се дават обяснения на основата на различните синтактични конструкции, преди всичко се коментират интонационните контури на простите изречения, различни по комуникативен тип, но и

произнасянето на еднородни части, обособени части и т.н. Това се прави и в някои трудове по синтаксис, с което се поставя въпросът не е ли по-целесъобразно в бъдещи цялостни изследвания, посветени на фонетиката на съвременния български език, интонацията да се разглежда по-ограничено – откъм същност, компоненти и функции, а например изреченските (фразовите) интонационни контури да допълват синтактичната теория, защото имат връзка преди всичко с нея. „Макар интонацията да се смята за чисто фонетичен факт, тя има доста здрава връзка с изречението“ (Брезински 1995: 30).

Й. Пенчев не пропуска да спомене, че преди него (но единствен у нас дотогава) Константин Попов следва по-осезаемо синтактичния подход (Попов 1963), но на места в книгата липсва задълбоченост или изчерпателност. Посочва, че има моменти, в които е нужно да се обвържат с интонацията, а това не се прави (Пенчев 1980: 19). Накратко са описани интонационните особености на изреченията, различни по комуникативна цел, но определено положителна страна на това описание е, че не се набляга както обикновено само на мелодиката, а и на останалите компоненти (Попов 1963: 53, 58 – 59, 62, 64). В отделни точки е разгледана интонацията на сложното съчинено (Попов 1963: 254 – 256) и на сложното съставно изречение (Попов 1963: 328 – 329) и се посочва как се изговарят съответно обособените и вметнатите части на изречението (Попов 1963: 199, 214). Самият автор обаче на едно място уточнява: „Посочените образци не изчерпват всички разновидности на интонацията в сложното съчинено изречение“ (Попов 1963: 255), което може да се предположи малко или много и за останалите наблюдения. Важни са обаче уточненията, които прави К. Попов в началото, за ролята на интонацията за синтаксиса.

Нормално е в цялостните трудове по синтаксис интонацията да не се разглежда от всички нейни страни. В едни от обособените подтеми ѝ се посвещава подточка, а в други едва се споменава или изобщо липсва. Това е така, защото проблемите на интонационните особености при отделните синтактични явления се представят като информация с допълващ характер. Все пак добре би било, щом се отделят повече страници за интонационните контури, да изпъкне по-отчетливо и ролята на интонацията и на ударението² за явления като еднородни части, обособени и вметнати части, но и не само³.

² Въпросът за това дали ударението е компонент на интонацията, или не, може да е дискуссионен, но тук се приема, че двете явления са неделими в речта.

³ Има изследвания върху по-частни синтактични въпроси, където такава информация се открива, но не присъства по същия начин в трудовете, посветени

От съвременните цялостни синтактични трудове с позадълбочени наблюдения върху интонацията се откроява „Синтаксис на съвременния български книжовен език“ (1992 г.) на Иван Недев⁴, в който, освен че се отделя немалко внимание на признака *интонационна завършеност* (Недев 1992: 42), се коментират напр. важноста на ритмо-мелодичната специфика в общуването за членението на изречението (Недев 1992: 53), интонационните особености на изреченията от различен комуникативен тип (Недев 1992: 63, 66, 69) и дори разликите между интонационните контури на същинските и несъщинските възклицателни изречения (Недев 1992: 72 – 73) и т.н. Приноси за позадълбоченото представяне на връзката между интонацията и синтаксиса имат и останалите монографии на И. Недев, представящи отделни синтактични въпроси – „Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език“ (1985 г.), „Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език“ (2006 г.), „Български език. Синтаксис и пунктуация“ (2014 г.). В тях се обособяват допълнителни подточки, посветени на проблематиката (например „Интонация на именните изречения“ (Недев 1985: 159 – 162).

За съвременните научни търсения все по-актуални стават проблемите, свързани с реализацията на отделните езикови факти в речта, с функциите (ефекта от употребата им в комуникацията), условията и правилата, при които се ползват за постигане на определени цели, или пък с причините за комуникативните несполуки и подобни. Т.е. на преден план изпъква нуждата от изясняване на прагматичната им стойност в различни ситуации на общуването. Лингвистичните анализи се извършват в контекста на прагматичните и социалните аспекти на комуникацията. Това позволява на учените да представят на пръв поглед познати явления, но вече разгледани от друг ъгъл, като по този начин допринасят за цялостното им описание.

на цялостното описание на българския синтаксис. Например накратко, но с акцент върху най-важното Елена Георгиева изяснява интонационните характеристики на обособените части в изследването си „Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище“ (Георгиева 1983: 35 – 36). Подобни коментари по отношение на интонацията на въвеждащите и вметнатите елементи в изречението прави и Й. Пенчев във „Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език“ (Пенчев 1966: 27 – 28, 54 – 55).

⁴ В някои трудове, например „Българска граматика“ от Петър Пашов (Пашов 2013), връзката на интонацията със синтаксиса не се пренебрегва, но ѝ се отделя малко внимание.

Интонационната система на българския език не е добре проучена от такъв ъгъл. Това, разбира се, не означава, че с подобни проблеми не се занимават някои съвременни български лингвисти (вж. напр. Падарева-Илиева 2010; Падарева-Илиева 2015). Забелязва се обаче, че въпреки интересните наблюдения в някои материали липсата на достатъчно задълбочен лингвистичен анализ (основаващ се на връзката между интонацията и синтактичните явления) пречи за формулирането на по-конкретни и общовалидни заключения, което може да се каже за статията на Милена Владкова „Интонацията като средство за формиране и изграждане на имиджа на политическите лидери в новата комуникационна среда“ (Владкова 2020).

Както стана ясно, за изясняване на същността на интонацията може да се избере най-общо фонологичен, фонетичен, морфологичен или синтактичен подход, а и не само. Приема се дори подход, при който се говори за интонационна автономност. Обикновено изпъква противопоставянето между фонетичния и синтактичния подход. У нас съществуват само три по-сериозни монографични труда върху интонацията, два от които издадени преди около 45 години. Те са с безспорен принос за изясняването на редица въпроси за спецификите на българската интонация, но съвсем не затварят изследователското поле. Й. Пенчев прави следното уточнение: „Понеже търсехме преди всичко връзката между синтаксис и интонация, малко внимание отделихме на такива явления като темпо и ритъм на изказването“ (Пенчев 1980: 6). Когато в началото на книгата си представя изследването на Й. Пенчев, и Д. Тилков отбелязва: „Трябва да се съжاليا, че Пенчев очертава предимно промените в мелодичните контури, без да отделя нужното внимание и на останалите елементи на интонацията“ (Тилков 1981: 19)⁵, но и той заради по-големия обхват на темата, след като представя същността и компонентите на интонацията в своята монография, описва преди всичко основните мелодични контури на българската фраза.

Дори интонацията да се приема като автономно явление, без следване на така наречения синтактичен подход не е възможно да се забележат и анализират в прагматичен аспект такива особености, като

⁵ За резултатите от наблюденията на К. Попов пък Й. Пенчев пише: „Интересно е, че К. Попов си служи с интонационните елементи така, както по-късно напр. Цеплитис – търси се типичното интонационно средство, което изразява съответното синтактично значение“ (Пенчев 1980: 20). Това твърдение кореспондира с подчертаваната в този материал необходимост, като се стъпва именно на такива наблюдения върху „типичното“, да се установят условията и правилата за прилагане на „нетипичното“.

нарочно удължаване на кратката и средната пауза или забавяне на темпото в определен речев отрязък и т.н., защото е необходимо да се направи сравнение с неутралните, типичните употреби на елементите на интонацията, които се описват в една или друга степен в синтактичните изследвания. Синтактичният подход позволява да се опишат и анализират всички компоненти на интонацията в тяхното комплексно действие в рамките на изречението/фразата (чрез наблюдение на наслаждането им върху по-малките синтактични единици), като се формулират както правилата за неутралните им (и задължителни) прояви, така и на по-късен етап – условията (лингвистични и екстралингвистични) за внасяне (умишлено или не) на допълнителни значения. Подобни наблюдения безспорно ще послужат на изследванията върху речевото въздействие и съответно върху речевите стратегии в различните дискурси – теми, характеризиращи се със засилваща се актуалност днес. А че съществува такава необходимост, се вижда още от думите на Стефан Брезински в „Кратък български синтаксис“, където езиковедът завършва своите бележки върху изреченската интонация с уточнението „Понякога интонацията придобива доста силно изразен субективен характер, а в писмената практика изобщо не може да се отбележи цялостно. Поради тази причина при публични изяви, при сценични интерпретации се акцентуват различни места от един и същи текст, на един и същи израз“ (Брезински 1995: 31).

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, J. *Savremenen balgarski ezik*.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Бояджиев, Тилков 1997:** Бояджиев, Т., Тилков, Д. *Фонетика на българския книжовен език* [Boyadzhiev, T., Tilkov, D. *Fonetika na balgarskiya knizhoven ezik*.] В. Търново: Абагар, 1997.
- Брезински 1995:** Брезински, Ст. *Кратък български синтаксис*. [Brezinski, St. *Kratak balgarski sintaksis*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Владкова 2020:** Владкова, М. *Интонацията като средство за формиране и изграждане на имиджа на политическите лидери в новата комуникационна среда*. [Vladkova, M. *Intonatsiyata kato sredstvo za formirane i izgrazhdane na imidzha na politicheskite lideri v novata komunikatsionna sreda*.] // *Медиите на 21. век. Онлайн из-*

дание за изследвания, анализи, критика, декември 2020, <https://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/intonatsiyata-kato-sredstvo-za-formirane-i-izgrazhdane-na-imidzha-na-politicheskite-lideri-v-novata-komunikatsionna-sreda/> (10.01.2023).

ВЪТОВ 2002: ВЪТОВ, В. *Фонетика и фонология на българския език.* [Vatov, V. Fonetika i fonologiya na balgarskiya ezik.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2002.

Георгиева 1983: Георгиева, Е. *Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище.* [Georgieva, E. Obosobenite chasti na izrechenieto ot sintaktichno i ot stilistichno gledishte.] София: ДИ „Народна просвета“, 1983.

Грамматика 1982: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика.* Гл. ред.: Д. Тилков. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika.] София: Издателство на БАН, 1982.

Мишева 1991: Мишева, А. *Интонационна система на българския език.* [Misheva, A. Intonatsionna sistema na balgarskiya ezik.] София: БАН, 1991.

Недев 1985: Недев, И. *Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. Ednosastavnite izrecheniya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София: ДИ „Наука и изкуство“, 1985.

Недев 1992: Недев, И. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София, 1992.

Недев 2006: Недев, И. *Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. Bezsayuznite slozhni izrecheniya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Силистра: РИТТ, 2006.

Недев 2014: Недев, И. *Български език. Синтаксис и пунктуация.* [Nedev, I. Balgarski ezik. Sintaksis i punktuatsiya.] Силистра: РИТТ, 1992.

Падарева-Илиева 2010: Падарева-Илиева, Г. *За значението на интонационния избор.* [Padareva-Ilieva, G. Za znachenieto na intonatsionniya izbor.] // *Littera et Lingua. Електронно списание за хуманитаристика*, пролет 2010, <https://naum.slav.unisofia.bg/en/node/1718> (видяно на 10.01.2023 г.)

Падарева-Илиева 2015: Падарева-Илиева, Г. *Ролята на интонацията в процеса на комуникация и принципът за езиковата икономия.* [Padareva-Ilieva, G. Rolyata na intonatsiyata v protsesa na

komunikatsiya i printsipat za ezikova ikonomiya.] // *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015: 302 – 309. / https://www.researchgate.net/publication/340413243_ROLATA_NA_INTONACIATA_V_PROCESA_NA_KOMUNIKACIA_I_PRINCIPAT_ZA_EZIKOVATA_IKONOMIA_THE_ROLE_OF_INTONATION_IN_COMMUNICATION_PROCESS_AND_THE_ECONOMY_PRINCIPLE_IN_LANGUAGELinguistics_history_challenges_pers (14.01.2023)

Пашов 2013: Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*.] Пловдив: ИК „Хермес“, 2013.

Пенчев 1980: Пенчев, Й. *Основни интонационни контури в българското изречение*. [Penchev, J. *Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie*.] София: Издателство на БАН, 1980.

Пенчев 1966: Пенчев, Й. *Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език*. [Penchev, J. *Vavezhdashti i vmetnati dumi i izrazi v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] София: БАН, 1966.

Попов 1963: Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис*. (Второ издание). [Popov, K. *Savremenen balgarski ezik. Sintaksis*. (Vtoro izdanie).] София: Наука и изкуство, 1963.

Тилков 1981: Тилков, Д. *Интонацията в българския език*. [Tilkov, D. *Intonatsiyata v balgarskiya ezik*.] София: ДИ „Народна просвета“, 1981.